

Der er ydet bidrag til trykning af Johan Langes afhandling af Mag. art. Marcus Lorenzens Legat.

Brugen af »der« i det 16. århundrede

Konstruktionen med det formelle element »der« har været genstand for bemærkelsesværdig opmærksomhed såvel i arbejder af almen karakter som i specialundersøgelser. Imidlertid drejer det sig mest om undersøgelser på synkronplanen, mens konstruktionens oprindelsehistorie ikke har været gjort til genstand for selvstændig analyse. Ikke desto mindre ville et nærmere studium af den proces, hvorved denne særlige sætningstype er fremkommet, sikkert kunne kaste yderligere lys over konstruktionens status i det moderne sprog.

Fremkomsten af konstruktionen med det formelle element »der« henføres sædvanligvis til det 15. århundrede [se f.eks.: Falk, Torp 1900, 9; Mikkelsen 1911, 37; Skautrup 1946, 59], skønt nogle forskere med rette bemærker, at der allerede i landskabslovene og i andre sprogmindesmærker fra 13.-14. årh. findes eksempler på brugen af »der« på denne måde [se f.eks.: Lollesgaard 1920, 48]. Samtidig har forskerne i teksterne fra 12.-15. årh. noteret bevarelsen af der's oprindelige betydning [se: Falk, Torp 1900, 12; Lollesgaard 1920, 48].

Den primære opgave i forbindelse med undersøgelsen af der-konstruktionens udviklingshistorie består i at fastslå den relative kronologi for dens fremkomst, graden af dens formalisering og dens strukturelle og semantiske ejendommeligheder på det tidlige stadium.

I nærværende artikel fremføres iagttagelser over brugen af konstruktionen med det formelle element »der« i den meget vigtige periode i den danske kulturhistorie, da den danske skriftsprogsnorm fremkom, idet de sproglige foretællinger, der bød sig til, bevidst eller ubevidst blev bedømt af sprogbrugerne som mere eller mindre rigtige og brugelige. I denne henseende kan materialet fra et sådant sprogmindesmærke som Karl Magnus' Krønike være oplysende – særlig i betragtning af, at der foreligger tre redaktioner af denne tekst – fra 1480, 1509 og 1534.¹

Ganske vist er den danske Karl Magnus' Krønike ikke noget originalt værk, men en forkortet omarbejdelse af den norske Karlamagnús saga, som igen for hovedpartens vedkommende er prosaoversættelse af franske Charlemagne-digte. Derfor kan den danske tekst til en vis grad være påvirket af det norske forlæg både leksikalsk, stilistisk og endogså grammatisk. Samtidig er der en hel række faktorer, der gør, at det foreliggende sprogmindesmærke kan betragtes som en fuldt tilforladelig kilde for sprogmateriale fra 15.-16. årh. Som påvist i P. L. Hjorths fundamentale arbejde »Filologiske studier over Karl Magnus' Krønike« [Hjorth 1965], så kan det siges, at inden for rækken af andre oversatte sprogmindesmærker (og der er mange af den slags fra denne periode) kan Karl Magnus' Krønike tjene som eksempel på »den uselvstændige litteraturs relative selvstændighed« [Hjorth 1965, 89]. Det er således lykkedes den anonyme oversætter og redaktør – med fuld respekt for det indholdsmæssige i den

norske original – at omarbejde teksten i overensstemmelse med »den hjemlige fortælletraditions uskrevne love« [Hjorth 1965, 93].

Gunstigt for den sproglige analyse er også det forhold, at krøniketeksten foreligger i tre redaktioner. Redaktionerne fra 1480 og 1509 er indbyrdes uafhængige afskrifter af den samme danske oversættelse [se: Hjorth 1965, 103], og 1534-redaktionen er resultat af Chr. Pedersens omarbejdelse af 1509-teksten [se: Jacobsen 1910, 232; Hjorth 1965, 120]. Hver af disse varianter har sine fortrin ikke blot med hensyn til almindelig historisk-filologisk betydningsfuldhed, men også med hensyn til sproglig informationsrigdom. Håndskriftsredaktionen fra 1480 er således den ældste af de overleverede krønikevarianter, som vidner om den anonyme danske skrifters bevidste bearbejdelse af sine forlæg [se: Hjorth 1965, 104]. Redaktionen fra 1509 er den trykte Ghemen-udgave, som kun er bevaret i form af spredte fragmenter, der samlet udgør halvdelen af krøniketeksten. Imidlertid tillader denne redaktion sammenstillet med redaktionerne fra 1480 og 1534 at klarlægge nogle syntaktiske særegenheder i denne sprogperiode. Hvad 1534-redaktionen angår, så bestemmes dens værdifuldhed til en vis grad af det mål som Chr. Pedersen efter sin egen formulering i sit efterskrift havde for øje under udarbejdelsen: at udbedre de sprogfejl, som 1509-udgaven er fuld af, og at gøre den forståelig for læserne – det jævne folk og ungdommen, som gerne vil lære at læse og skrive rigtigt [Karl Magnus' Krønike 1960, 344]. Rigtignok eksisterer den opfattelse, at Chr. Pedersen alligevel ikke beskæftigede sig med nogen indgående omarbejdelse af teksten, men snarere blot skrev rettelser i marginen af den trykte Ghemen-udgave [se: Hjorth 1965, 121 ff, 157], hvorved også den inkonsekvens, der i mange tilfælde kan iagttages i hans redaktion af materialet, kan forklares. Imidlertid ville en sådan tekstbearbejdelse mere vise sig på det indholdsmæssige plan end på det sproglige [se: Hjorth 1965, 157], og derfor forekommer dette synspunkt irrelevant som indvending mod 1534-redaktionens anvendelse som grundlag for en undersøgelse af grundtrækkene i den syntaktiske struktur i ældre nydansk.

En sammenligning af alle tre redaktioner med hensyn til sætningskonstruktioner med eller uden det formelle element »der« gør det muligt at klarlægge dynamikken i den udvikling, der førte til, at adverbiet »der« også kom til at fungere som et formelt strukturelement.

Fremkomsten af der-konstruktionen i dansk må ses på baggrund af en proces, der fører til, at ordstillingen kommer til at fungere som udtryk for ytringens kommunikative perspektiv. I dansk syntaks kan der fra første halvdel af 16. årh. tydeligt spores en tendens til at forskyde et subjekt, der skal optræde som rema, så det kommer efter verbet. I sådanne sætninger står der så som regel på førstepladsen et adverbial med lokativisk eller temporal betydning: »der«, »her«, »da«, »i det«, »siden« osv. Denne tendens kommer til udtryk i alle tre krønikeredaktioner. I 1534-redaktionen forekommer denne omstilling og brug af adverbier eller adverbialer i 92 % af de forekommende tilfælde (deraf er de 20 % tilfælde med »da« og 7 % med »her«), f.eks.: 1) 1534: *I hielmen sad en dyrebar sten, som hed Adamas...* (66). 1509: *i helmen sat een dyr steen som heth Adamas* (67). Sml.: 1480: *j hielmen sath en dyr steen som adamas hether...* (66). 2) 1534: *Kong Vittelin hagede ner giffuet sig, Da komme han-nem hundrede riddere til vntsetning* (184). 1509: *Tha komme hanum C. riddere*

til vntsettinge (185). Sml.: 1480: *Tha kam hannum C rydere till hielpæ...* (184). 3) 1534: Jeg haffuer loffuit drotning Sibilla ath ieg skal føre dig hende leffuendis eller død, oc *her* kommer effther mig strax tw tusende hedninge (212). 1509: ... oc *her* kommer effther megh strax ij twsende hedne (213). Sml.: 1480: ... ok *her* kommer strax æfter meg ij^M hedninge (212).

Hvad adverbiet »der« angår, så er det brugt i den oprindelige betydning som stedsadverbium i 17 % af det samlede antal sætninger med rematisk subjekt. I denne funktion er »der« anvendt i alle tre krønikeredaktioner uden nogen forskel i sætningsstrukturen. »Der« bevarer den lokativiske betydning i de tilfælde, hvor det står i begyndelsen af sætningen, hvis der ikke er andre adverbialer i den (1534: Villem wor i en skow i Lombardien *der* bode en mand hed Gryaler met sin hustru (335). 1509: *ther* bode en man heth Grijmer met syn husfrw (335). Sml.: 1480: *ther* bode en man het grymmer met syn hostro (334)), og hvor det følger efter et udsagnsled, der står initialt i sætningen (1534: I det komme tho vnge mend aff Rom oc sagde for Keyseren ath Kong Ammiral aff Babilon haffde bestollet Rom *Och wor der* ingen kircke eller Cappelle som han hagne icke ladet neder brødet oc røffuit (33). 1509: *och wor ther* engen kircke eller capelle som han hadde icke ladet neder brydhet (33). Sml.: 1480: *ok war ther* hwerken kyrker Eller capell thy han haffde them alle neder brødhet (32)).

Samtidig udviser Karl Magnus' Krønike – ligesom også andre tekster fra denne periode – i sætninger med rematisk subjekt en mere eller mindre regulær anvendelse af adverbiet »der« som en slags lokalisator der henfører handlingen til et forestillet rum, men som ikke har nogen konkret steds- eller tidsbetydning.²

Det er nødvendigt i denne forbindelse at bemærke, at man i diakroniske arbejder også nævner den pronominal form »det« som en konkurrent til det formelle »der« i landskabslovene, f.eks.: E.L. 45¹⁰ at *thet* æræ mange men. Sk.L.8⁵⁻⁶ *pæt* æræ tuc mæn [se: Lollesgaard 1920, 47]. Eksempler med en sådan brug af »det« findes også i tekster fra 15.-16. årh., f.eks.: *wi læsæ* aff, at *thet* war een man, hwilken som haffdæ twenne sønær (1509) [cit. efter: Falk, Torp 1900, 11]; således også hos Chr. Pedersen: Uii læsc at *det* wor en bødel som hedrede maria [cit. efter: Mikkelsen 1911, 37]. Rigtignok kom efter Johs. Lollesgaards mening pronomenet »det« ikke til at blive nogen alvorlig konkurrent til »der«, særlig ikke i sætninger med substantivisk subjekt [se: Lollesgaard 1920, 47]. I hvert fald støttes denne opfattelse af materialet i Karl Magnus' Krønike, hvor der kun er fundet et enkelt tilfælde af »det« for »der« (i 1509-udgaven). I 1534-udgaven rettede Chr. Pedersen »det« til »der« 1534: Saa følle de cristne saa fast for hedningene, ath *der* vaar da icke mere igen aff xx twsende mend en siw hundrede (304). 1509: ath *thet* icke ware mere igen aff xx twsende en vij hundrede (305). Sml. 1480: ath icke war tha mere igen aff xx^M en vij C (304).

Hvad Chr. Pedersen selv angår, så bruger han i efterskriften til 1534-udgaven også »der«, f.eks.: Det er vel troligt ath de som før prentede dem gamle Krønicken haffue icke vel forstodet Dansken, och icke heller ret kundet tale hende, men de haffue saa baguent bogstaffuene oc ordene i hende fra det første oc til det siste, Saa at *der* er neppelige en lenye i all den gantske bog ath *der* ey findis nogen brøst paa somme aff ordene (344).

Vidnesbyrd om den nye brug af »der« finder vi i de rettelser, Chr. Pedersen

har indført i 1509-teksten. Der er noteret tilfælde hvor Chr. Pedersen erstatter »her« og »da« med »der«, hvilket kan tydes som en udvidelse af der's lokativiske betydning, så der bliver tale om et generaliserende situativ, der viser hen på både tid og rum, f.eks.: 1) 1534: Hertug Iulian wende sig om oc stack her Valter gennem hans hierte, oc styrte død ned paa iorden, *Der* falt oc fast aff de cristne (159). 1509: *tha* fald fast aff the cristne (159). Sml.: 1480: *tha* fiølæ fast aff the cristnæ (158). 2) 1534: Da kom der siw mend ind faar kong Amiral aff fremmede land oc sagde... *der* komme tho konger met meget folk dig til hielp (57). 1509: *her* komme tw koninge meth meget folck teg til hielp (57). Sml.: 1480: *hær* komme ij k met meget folk tek till hielp (56).

Interessante i denne forbindelse er også andre tilfælde, hvor Chr. Pedersen ikke tager sin tilflugt til »der« med dets udvaskede lokativiske betydning, men tværtimod finder det nødvendigt at præcisere den lokativisk-temporale handlingskarakteristik og lader »her« stå, men erstatter »da« med et adverbial med mere konkret betydning: 1) 1534: *Wed denne tid* kom en mand fra Gloriant oc fick Carwel ith breff som hwn hagde vdsent (77). 1509: *Tha* kom een man fraa gloriant och fick Carwel eth breff som hwn hadde vt send (77). Sml.: 1480: *Tha* kam en man fra gloriant ok fæck caruel eth breff som hwnn haffde wdsend (76). 2) 1534: *I det* komme tho vnge mend aff Rom oc sagde for Keyseren ath Kong Amiral aff Babilon haffde bestollet rom (33). 1509: *Tha* komme ij vnge mæn aff rom oc sagde for keyserin ath ammiral koningh af babilonia haffde bestollet rom (33). Sml.: 1480: *tha* kumme ij vnge men aff rom ok sade for k ath amyral k aff babilonia hade bestollet rom (32).

Betegnende er også eksempler med leksikalske forbedringer, som har medført forandringer i de syntaktisk-relationelle forhold og dermed også i der's funktion i sætningen som f.eks. i følgende tilfælde, hvor »der« er blevet forandret fra relativpronomen til situativ: 1534: En christen riddere som waar saar han red til keyseren oc sagde hannem aff deris ferd wi rede wd met vii hundrede, *der* leffue nw icke mange *aff dem* (42). 1509: *ther* leffde nu icke mange *aff* (43). Sml.: 1480: *ther* løffue nw icke mange *aff* (42).

Hvis der i sætningen ikke er noget adverbial, og det rematiske subjekt står på førstepladsen, så bytter Chr. Pedersen om på subjekt og verbum, og på førstepladsen sætter han »der« (hvorved både ytringens struktur og dens kommunikative perspektiv kan ændres): 1534: *Der* kom en konge som hed Tiramudes, wor Angulandz søster søn, han hagde ith bannere och der wnder lx twsende mend (93). 1509: *En koningh* heth Tiramudes wor Angelando søsther søn han hadhe eth bannere... (93). Sml.: 1480: En k heth tryamedis war angwlandis søstersøn han hade eth baner... (92).

I Krøniken er der også konstateret tilfælde, hvor Chr. Pedersen forandrer sætningsskemaet »rematisk subjekt + verbum + stedsadverbial« og sætter subjektet ind mellem verbum og adverbial og »der« på førstepladsen, f.eks. 1534: Hedningene sagde skwdher nw Olger Danske thi *der er icke en bedre riddere i franckerige* (50). 1509: skwdher nw wdger danske *bædre riddere ær icke i franckerige* (51). Sml.: 1480: *bædræ Rydder ær icke i frankryge* (50).

Det er bemærkelsesværdigt, at der – øjensynlig i analogi med det fremførte eksempel – finder en omtydning sted også af de ytringer, hvis syntaktiske struktur næppe kunne betragtes som arkaisk i det 16. årh. Således omformer Chr.

Pedersen sætninger med nægtende pronomen som subjekt efter der-modellen, således at det nægtende pronomen forandres til en negationspartikel i forbindelse med subjektet, f.eks.: 1) 1534: Jeg biwder dig i en kamp met en konge heder Carwel. *Der er ingen bedre kampe* i denne hedniske heer... (39) 1509: *Enghen ær bædre kæmpe* i thenne hedne her (39). Sml.: 1480: *engen ær bædræ kæmpe* i all then hær (38). 2) 1534: Vi haffue bygt ith Slot i Lumbardien mellem tho siø at *der er inted fastere* i werden (240). 1509: ... at *encthet ær fasther* i werdhen (241). Sml.: 1480: ... ath *engen ær ffastere* i all werden (240).

Anbringelsen af adverbiet »der« i sætningens begyndelse og forandringen af hele sætningsstrukturen i de fremførte eksempler viser, at adverbiet »der« er blevet befæstet i en bestemt position i sætninger med ubestemt subjekt og anvendes som et særligt strukturelement med generel situativisk betydning, der tjener til at markere handlingens aktualisering og til klarlæggelse af ytringens tema-remaforhold. Når der i sætningsslutningen anbringes et fuldtydigt stedsadverbial tydeliggøres desementiseringen af »der« og dets formalisering som syntaktisk hjælpeelement i sætninger med rematisk subjekt.

Det er klart, at en sådan sætningsstruktur ikke var absolut ny i dansk i begyndelsen af 16. årh., eftersom der allerede i 1480-håndskriftet træffes eksempler, der helt svarer til det beskrevne sætningskonstruktionsprincip, f.eks.: 1) 1534: Saa bleff hoffuit banneren nederslagen och *der døde* twsende hedninge hart *hoss* banneren (177). Sml.: 1480: *tha worth Howet banreth nydh hwgget ok ther døde* M. hedninge *nær banret* (176). 2) 1534: *Der* kom en hob folk *paa waar høgre hand* (125). Sml.: 1480: *ther* kom en hob folk *pa wor høgre hand* (124). Imidlertid gør tendensen til at bruge der-konstruktionen sig stærkere gældende i 1534-redaktionen. Således anvender Chr. Pedersen »der« i sætningens begyndelse foran verbet i tilfælde hvor 1509-teksten har den syntaktiske model »och + verbum + subjekt + adverbial«, f.eks.: 1) 1534: han er fødder Nør i verden i Danmark, *oc der er ingen bedre riddere* paa denne side Indie land (52). 1509: ... *oc ær enghen bedre riddere* paa thenne sidhe India land (53). Sml.: 1480: ... *ok ær engen bædræ ryddere* pa thenne sydene indieland (52). 2) 1534: Siden rede de baade haardelige frem oc mange tusende met dem, *oc der falt meget folk* paa baade sider (113). 1509: ... *oc fald meget folk* paa bade sidher (113). Sml.: 1480: ... *ok fiøllæ meget folk* pa bode sydher (112).

I de tilfælde, hvor »der« under lignende syntaktiske omstændigheder er brugt som omstændighedsadverbial, flytter Chr. Pedersen dette »der« fra dets karakteristiske position mellem verbet og subjektet frem foran verbet, f.eks.: 1534: De Cristne oc Hedninge møttis wid ith bierg hed Aspermund, *oc der begindis en hard strid* (99). 1509: ... *oc begyntes ther* een hardh stridh (99). Sml.: 1480: ... *ok begenttis ther* en hord strydh (98).

I den af Chr. Pedersen bearbejdede tekst er adverbiet »der« også anvendt i de tilfælde, hvor der på førstestpladsen i sætningen står et eller andet sekundært led, som oftest et adverbial, eller hvor bisætningen fungerer som adverbial og står foran hovedsætningen, f.eks. 1) 1534: Hedningene begynte da at stride paa ny... *Da* fiølle *der* mange cristne mend (304). 1509: *tha* fiølle saa mange cristne mæn (305). Sml.: 1480: *tha* fiøllæ mange cristene men (304). 2) 1534: *Da* kom *der* siw mend ind faar kong Amiral aff fremmede land oc sagde... (57). 1509: *Tha* *kwmme* *vij* mæn indh foor Amiral koning wth af fremede land oc

sagde... (57). Sml. 1480: *Tha komme vij men in for amyrell k wt aff fræmæde land ok sade...* (56). 3) 1534: *Naar dw sider hoss drotning Sibilla da er der ingen bedre riddere en du est och paa marcken duer du inted* (215). 1509: *Tha thu sitter nær drötningh sibilla ære engen bædre ridder en thu oc paa marken dvger thu encthet* (215). Sml. 1480: *Tha tw sydder nær drottningh sybylia ær engen bætræ ryddere en tw ok paa marken dwger tw inthet* (214). Som det ses af de fremførte eksempler, indtager »der« pladsen umiddelbart efter verbet og foran det rematiske subjekt i de tilfælde, hvor der står et omstændighedsadverbial i sætningens begyndelse.

I 1534-redaktionen må man også tage hensyn til de eksempler, som ikke med sikkerhed kan tilskrives Chr. Pedersens indgriben, eftersom vi ikke har de tilsvarende afsnit fra 1509-udgaven. Imidlertid tillader en sammenstilling med 1480-håndskriftet os at konstatere en for den tids dansk ejendommelig tendens til at bruge »der« i de sætninger, hvor der på førstestpladsen står en tidsangivelse og i slutningen en stedsbestemmelse, f.eks. 1) 1534: *Siden waagede keyseren al natten och bad gud at han maatte kende de cristne iblant de hedne som slagne wore, Om morgenen stod der en tornebusk ved huer hedningis hoffuit, oc de cristne laage som de waare slagne* (321). Sml. 1480: *om morgenen stod en tornæ bosk wit hvor hedningis howet* (320). 2) 1534: *Samme dag skede der store iertegen i Franckerige, ath der wor saa mørckt som det hagde weret nat* (299). Sml.: 1480: *Then samme dag skede stor jertegnæ wtj frankerige ...* (298).

Det må understreges, at tilstedeværelsen af en tidsangivelse i sætningens begyndelse i ældre nydansk i sig selv var en tilstrækkelig betingelse for flytning af et rematisk subjekt til sætningens slutning, og der-funktionen følte øjensynlig som en funktion, der var specialiseret til formning og tilkendegivelse af en særlig ytringstype, hvor tilstedeværelsen eller fraværelsen af et eller andet objekt og også dets eksistensform fastslås. Dog må det bemærkes, at der's strukturelle overflødighed ikke førte til brud med det traditionelle sætningsskema, eftersom anbringelsen af »der« i postposition i forhold til verbet udgjorde et særtilfælde af anvendelsen af de »lette« adverbelle led og partikler efter verbet. Sml. f.eks.: 1) 1534: *Der waare hoss hannem xxii Greffuer, och der til mange riddere och suene* (237). 1480: *ther ware hoss hannum xxij greffuer ok ther till ryddere oc swennæ* (236). 2) 1534: *Der kom da en konge som hed Burnemand* (59). 1480: *Tha kam en k som bwrnamanth hether* (58).

Formaliseringen af der-konstruktionen kommer også tydeligt frem i spørge-sætningerne, hvor anvendelsen af »der« ikke er strukturelt betinget, men snarest bestemmes af logisk-semantiske faktorer, f.eks.: 1) 1534: *Burnemant sagde er der noget hierte i dig* (65). 1509: *Burnamant sagde er ther noget hierthe i tigh.* (65) Sml. 1480: *bwrnemanth sagde ær noget hierthæ i teg* (64). 2) 1534: *Keyseren spurde Neymis oc Olger oc sagde, er der meget folck vnder vor hoffuit bannere* (114). 1509: *Keyserin spurde neymis och vdger oc sagde ær meget folk vnder wor houit bannere* (115). Sml. 1480: *k spwrde neymis ok wdger ok sade ær noget folk wnder worth howet banner* (114).

Samtidig tiltrækkes opmærksomheden af det faktum, at der i sætninger, formet ved hjælp af »der«, er kongruens mellem subjekt og verbum med hensyn til numerus, når verbets morfologiske paradigme tillader det. Yderligere retter Chr. Pedersen i en række af tilfælde ental til flertal i verbet (ligesom forøvrigt

også i de tilfælde, hvor konstruktionen med »der« ikke er anvendt). F.eks.: 1) 1534: Olger drog strax mod hedningene oc stridde mandelige oc drabte kong Maskabret och alle hedningene met hannem saa ath *der* neppelige *vndkomme thi mend* (330). 1509: saa at næplige *wtkomme* x men (331). Sml. 1480: so at næppelege *wntkomme* x men (330). 2) 1534: *Der komme inge aff hedningerne* leffuendis bort vden x eller xii quinder och møer... (179). 1509: ... och aff hedninger kom engen leffuendes bordh ... (179). Sml. 1480: aff hedninge kam engen borth (178). 3) 1534: Da *fiølle der mange cristne mend* (304). 1509: tha fiølle saa mange cristne mæn (305). Sml. 1480: tha fiøllæ mange cristene men (304). (Sml. dog: 1534: *Der falt* oc fast aff de cristne (159). 1509: tha *fald* fast aff the cristne (159). 1480: tha *fiøllæ* fast aff the cristnæ (158)). Numeruskongruensen mellem det rematiske subjekt og verbet tyder på, at forandringerne i sætningsstrukturen er betinget af nødvendigheden af at udtrykke særlige logisk-semantiske forhold og af formaliseringen af der-konstruktionen. Der fremkommer ikke nogen omtydning af de prædikative relationer i sætningen.

Som subjekt i sætninger af den her behandlede type anvendes substantiver i bestemt form i ental eller flertal, ubestemte og nægtende pronomener i selvstændig anvendelse eller i attributiv funktion og adjektiviske talords- og pronomensformer i forbindelse med substantiver.

Som sætningsverbum i den slags sætninger anvendes intransitive verber som: være, findes, stå, komme, falde, ske, sidde, dø, begyndes – og også transformerede transitiv konstruktioner med udeladt semantisk subjekt (f.eks.: 1534: Den dag *bleff der megii blod vdgdydet*, saa det stod offuer deris anckel oc tedes der mange iertegen den dag (89)).

Sammenfattende kan det siges at jævnføringen af de tre redaktioner af Karl Magnus' Krønike har gjort det muligt at bestemme de grundlæggende særegenheder ved anvendelsen af der-konstruktionen i det 16. årh. Klarlæggelsen af denne konstruktions strukturelle og semantiske egenskaber i 1534-redaktionen vidner om dens udskillelse som et specialiseret middel til dannelse af en særlig logisk-semantisk ytringstype, hvor adverbiet »der« kan bestemmes som et korrelat med afsvækket situativisk betydning. Imidlertid viser den relativt ringe hyppighed i brugen af der-konstruktionen (30 % af det samlede antal af sætninger med rematisk subjekt og med initialt adverbial), og også tilstedeværelsen af overgangstilfælde, hvor »der« i korrelat-funktion ikke har tabt sin strukturelle betingethed og sin egentlige leksikalske betydning, at man ikke kan betragte denne konstruktion i den tids dansk som et universelt middel til dannelse af den logisk-semantiske ytringstype med rematisk subjekt. Den behandlede periode udviser klart de vigtigste momenter i der-konstruktionens udvikling. Imidlertid er der brug for en indgående undersøgelse af den her behandlede udviklings videre forløb i de følgende perioder.

Noter

1. Alle tre redaktioner af Krøniken citeres efter »Karl Magnus' Krønike«. Kbh., 1960.

2. I nærværende afhandling behandles kun »der« i sætninger med subjekt. Upersonlige sætninger med »der« er ikke medtaget, da de kun findes i ganske enkelte tilfælde i materialet.

Litteratur

- Karl Magnus' Krønike: Udg. for Universitets-Jubilæets danske Samfund af Poul Lindegård Hjorth. Kbh., 1960.
 Falk H., Torp A. Dansk-norskens syntaks i sproghistorisk fremstilling. Kristiania, 1900.
 Hjorth P.L.: Filologiske studier over Karl Magnus' Krønike. Kbh., 1965.
 Jacobsen L.: Studier til det danske Rigssprogs Historie, I. Kbh., 1910.
 Lollegaard Johs.: Syntaktiske Studier over det ældste danske Skriftsprog (før ca. 1300). Nykøbing F, 1920.
 Mikkelsen Kr.: Dansk Ordføjningslære med sproghistoriske Tillæg. Kbh., 1911.
 Skautrup P.: Det danske sprogs historie. Bd. 2. Kbh., 1946.

E. Babuškina

Eventyrstrukturen i 'Mogens'

I det moderne gennembrud – den myte, som i skandinavisk litteraturhistorie har en lignende skelsættende funktion som den franske revolution i europæisk historicskrivning – markeres begyndelsen af to begivenheder: Brandes' forelæsninger i efteråret 1871 (begyndelsen til *Hovedstrømninger*) og publikationen af J. P. Jacobsens debutnovelle *Mogens* i »Nyt dansk Maanedsskrift« i foråret 1872. Vilhelm Andersen så i novellen Zolas program »et hjørne af naturen, set igennem et temperament« virkeliggjort¹, og Hakon Stangerup kaldte den »den danske naturalismes første bog« og »det mest gennembrudske, Jacobsen har skrevet«. ² To år efter at tredje bind af *Dansk Litteratur Historie* udkom, gik Jørgen Ottosen til angreb på opfattelsen af *Mogens* som et naturalismens manifest og hævdede, at bogens indre struktur kræver ikke en realistisk, men en mytisk eller symbolsk tolkning. Branden, vendepunktet i Mogens' liv, er central, men ikke som et (ofte beundret) fyrværkeri af sanselig og psykologisk realisme, men som centrum for en ildsymbolik, som dybdepsykologisk repræsenterer det destruktive seksuelle begær, Mogens ikke kan forene med sin kærlighed for Kamilla, og som fører til, at han udletter eller 'døder' hende som personlighed. E. Søby Kristensen³ ser ligeledes en adskillelse af drift og kærlighed (hvilket Jacobsens tekst ikke giver megen støtte for i skildringen af forholdet mellem Mogens og Kamilla); han opfatter branden som et brud med dannelsesromansens humanisme: et element af folkemagi eller skæbnetro bryder ind. Samtidig vil han i branden se et oprør mod klunketidens borgerlige samfund, som Kamilla og hendes familie ifølge ham repræsenterer. Mogens' svireliv i Jylland skulle